

17. Робсон Джеймс. Майже дорослі: пер. з англ. – «Нова надія», Львів, 2009. – 162 с.
18. Теология протестантская // Словарь философских терминов. Научная редакция профессора В. Г. Кузнецова. – М., Инфра. – М., 2007. – С. 581–582.
19. Україна – 2014: Суспільно – політичний конфлікт і Церква (інформаційні матеріали) – Київ, 2014. – С. 2–28.
20. Шмірер Дон, Лела Гілберт. Пізнаючи Божі задуми. Рациональне та біблійне бачення найскладніших проблем сучасної молоді. – «Нова надія», Львів, 2005. – 206 с.

Ольга Мельник (Житомир)

**«ПЕРШИЙ І ТРЕТІЙ РИМ» В КОНТЕКСТІ ІДЕОЛОГІЇ
«РУССКОГО МИРА»
І ВЕРИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО ВАТИКАНУ**

Стаття присвячена аналізу та висвітленню концепцій «Першого і Третього Риму» в контексті проекту «Русский мир» та з'ясовуються верифікації сучасного Ватикану.

Встановлюється імперська складова Першого і Третього Риму, вказується на зв'язок між ідеологемою «Москва – третій Рим» та геополітичною за суттю концепцією патріарха Кирила «Русский мир». Обґрунтовується думка про те, що доктрина «Москва – третій Рим» слугувала спрямовуючим чинником церковної і державної ідеології Російської імперії і лягла в основу ідеології «Русского мира». Простежено процес історичних невдач ідеї «Москва – третій Рим», що була розрахована на весь християнський світ, висвітлюється, що «Русский мир» РПЦ за задумом розрахований лише на східнослов'янські країни Східної Європи.

***Ключові слова:** «Русский мир», патріарх Кирил, ідеологема, Ватикан, «Москва – третій Рим», Перший Рим, імперія.*

Olga Melnyk

**«FIRST AND THIRD ROME» UNDER THE CONTEXT OF THE
«RUSSIAN WORLD» IDEOLOGY AND MODERN VATICAN
VERIFICATION**

The paper deals with the analysis and highlighting the concepts of First and third Rome under the context of the «Russian world» ideology and modern Vatican verification. The imperian segment of First and third Rome, interconnection between the ideologeme «Moscow – the Third Rome» and geopolitical in the essence concept of Kyryll patriarch. The process of historial fails of «Moscow the Third Rome» created for all the Christian world. It has

been pinte d out that the «Russian world» abd the ROC were designated only for Eastern Slavonic countries of Europe.

Keywords: *«Russian world», Kyryll patriarch, Vatican, «Moscow – the Third Rome», empire.*

Неабиякої гучності за останні роки набула російська ідеологема «Русский мир», яка, по суті, є результатом трансформації середньовічної концепції «Москва – Третій Рим». Ця концепція слугувала спрямовуючим фактором розвитку духовної культури, церковної та державної ідеології Московського царства й Російської імперії і є адекватним запитом сьогодення.

За останній час ідеологема «Русский мир» еволюціонувала від поетичної метафори до ідеологічного концепту та політичного проекту. Предтечею концептуального оформлення ідеї «Русский мир» можна вважати державницьку ідею ХІХ століття – «Православіе-самодержавіе-народність» [4] з «Теорії офіційної народності» (С. Уваров).

Підкреслимо, що міністр народної освіти граф С. Уваров називає православ'я «національною релігією», й цей факт ще більш вказує на нерозривність російської церковної та державної влади. Саме ця тріада – «Православ'я, самодержав'я, народність» стала основою державної ідеології Російської імперії ХІХ століття і за останні двадцять років актуалізувалася.

Духовною основою «Русского мира» є православна віра. Зазначимо, що однією із визначальних особливостей візантійської моделі християнства – це єдина віра та єдина держава. Таке поєднання втілюється в принципі симфонії влади. У ранній Візантії поступово кристалізується одна з наріжних ідей середньовічної християнської ідеології – ідея союзу Християнської Церкви і «християнської імперії» (Imperium Christianum). Необхідною передумовою для цього союзу були співправовірність християнської церкви і імператора. Вже з часу імператора Константина I християнська концепція християнської влади поступово зливається з римською державною теорією [15, с. 91].

Отже, тогочасна православна віра ототожнювалася із єдиною імперією і єдиним народом. Після захоплення турками-османами Візантії (1453 р.) ідею православності перехопило тогочасне сформульоване політичне утворення – Московське царство. Дійсно, християнсько-православна Візантія перестала існувати, а Росія була єдиною православною державою. Ці політичні реалії й покликали до життя ідею її духовної першості.

За теорією старця Філофея Московське царство нібито є духовним і політичним центром для всього православного світу. У посланні «великокняжому дяку» М. Г. Місіюрю Мунехіну Філофей писав: «...бо два Рими палі, а третій стоїть, а четвертому не бувати» [14].

Отже, за сформованою новою теорією центр світового християнства на законних підставах має переміститися в Москву. Відтепер, за ідеєю Філофея, Москва проголошується спадкоємицею одночасно Рима і Константинополя як центрів християнської віри і великих християнських держав та духовних святинь вселенського православ'я. і переймає Боже покликання зберігати таку спадщина в чистоті і непорочності. Центральним завданням православного царства є боротьба з гріхом та можливість втілення Царства Божого через існування земного православного царства, у якому гарантуватиметься симфонія влади.

Ідею «Москва – третій Рим» відразу ж підхоплює місцеве духовенство. Зокрема, її використовує Філофей у посланні і самому московському царю Василю Івановичу в якому пропонує істинному і єдиному християнському царю взяти на себе місію єднання всіх слов'янських народів і християнських церков під скіпетром білого царя: «Так хай знає твоя державність, благочестивий цар, що всі православні царства християнської віри зійшлися в єдиному твоєму царстві: один ти у всій піднебесній християнам цар» [14]. Філофей відчував вимоги часу посттатарської Русі. Він прагнув слабкій церковній організації протиставити інституційно міцну, взаємопов'язану. Держава й Церква з єдиним організаційним осередком у Москві мусили мати, хоча б у найзагальніших рисах, однакові ідеологічні переконання. Мислитель пішов далі – він багатозначно роз'яснював теологію народу, вбачаючи потребу культу царя й Церкви, поєднаних засобами християнської містики. Такий ґрунт давав би можливість усадити і підтримати будь-які внутрішні й зовнішні дії, в тому числі територіальний експансіонізм.

І все ж таки ця ідея набуває офіційного статусу аж у 1589 році. Таким чином, з концепції «Москва – Третій Рим» витікають яскраво виражені есхатологічні, апокаліптичні ідеї з політичним акцентом.

В XVII столітті ця ідея офіційно була відкинута й поряд із нею постала більш популярніша в народі ідея «Святої Русі». Ідея Святої Русі інтегрує в собі моральні чесноти святості, є її онтологічною основою. Давньоруські мислителі вбачали певну позитивну роль для державотворення Русі не лише в ратних і політичних справах, але й у своєму відлюдненні, усамітненні та самозаглибленні. «Вітчизна істинна», «горній Єрусалим», для них обов'язково вбирають в себе Руську землю. «Свята Русь» являє собою перший етнокультурний образ соборності. Ці дві ідеї приходять у зіткнення і переможцем виходить політизована імперська ідея «Москва – Третій Рим». Хоча ідеологія петровської епохи дещо підхитнула концепцію «Москва – третій Рим». У тодішньому суспільстві панувала думка, що все що було до царювання Петра I – це невігластво та безпідставне панування релігії.

Назва нової столиці – Санкт-Петербург мала за мету не лише прославлення небесного покровителя Петра I, але й набувала сприйняття столиці як про Новий Рим в політичній точці зору цієї ідеї. Тут відразу

помітні відбитки Першого Риму. Зокрема, в символіці Санкт-Петербургу простежуються трансформовані відпечатки герба Ватикану, як наступниці Риму. Більше того, в столиці Росії вшановується культ святих апостолів Петра і Павла, покровителів міста Риму та й, не випадково, й в топонімі Санкт-Петербург є слово «Санкт», тобто «святий».

Отже, нова столиця набуває містичного і релігійного значення. Однак, зміст Санкт-Петербургу як Нового Риму полягає в тому, що святість там не головує, як це було в «московський період», а підпорядковується державі. Державна служба трансформується в «служение Отечеству», яке веде до спасіння душі. Петро I вважав державну службу єдиною істинною молитвою.

За царювання Катерини II відголоски ідеологеми виливаються у низку російсько-турецьких воєн з цілю загарбання Близького Сходу, так званім «грецьким проектом». В конфіденційному листі від 10 вересня 1782 року Катерина II до Йосипа II писала: «Но если, с помощью Божьей, удастся освободить Европу от врага имени христианского, в. не откажется помочь мне в восстановлении древней Греческой монархии на развалинах павшего варварского правления, ныне здесь господствующего, при взятии мною на себя обязательства поддерживать независимость этой восстанавливаемой монархии от моей» [2]. Цей проект містив в собі чіткі імперські риси і був далеким від релігійних мотивів.

У XIX столітті ідея завоювання Константинополя знаходить продовження в діяльності Олександра I, а за царювання Миколи I, війна з Туреччиною 1853 року була приурочена до 400-ліття падіння Візантії.

Більше того, світоглядно-ідеологічна і суспільно-політична течія XIX століття – російське слов'янофільство стало подальшим розвитком середньовічної концепції «Москва – третій Рим». В дусі цієї концепції месіанізм присутній у слов'янофільській ідеології. Тут збігається і рятівна роль православ'я у світовій історії, і, головне, трактування вселенського призначення Росії як єдиної вибраної Богом спільноти. Фактично, слов'янофільство стало модерним оформленням традиційного російського месіанства: на відміну від містичної теорії Третього Риму воно виглядало переконливішим в умовах тотальної раціоналізації суспільного життя. Тепер месіанство спиралось не лише на відому аксіому ченця XVI ст. («два Рими впали, третій стоїть, четвертому ж – не бути»), а на більш-менш науково обґрунтовану концепцію єдності слов'янських народів, які нібито історією покликані відновити торжество православ'я у світі [10].

З більшовицькою революцією «третьоримська» ідея приходить в новому ракурсі, наповнюючи своїм змістом атеїстичні форми радянської держави. Слушно заявляє український філософ Р. Кісь у праці «Фінал Третього Риму. (Російська месіанська ідея на зламі тисячоліть)»: «Від ідеї Москви – «Третього Риму» до інспірованих Москвою ідей Третього Інтернаціоналу маємо справді чималу часову дистанцію. Одначе

дистанція сутнісно-концептуальна і навіть відстань психологічна – тут зовсім незначна. І один, і другий ідеологічний комплекс перебуває в одному і тому ж типологічному просторі абсолютного «преимуществва» Росії, її «водительства» у світовій історії» [9].

Після розпаду Радянського Союзу концепція «Москва – третій Рим» отримує нове дихання, в нинішній пострадянській Москві починають проступати напівзабуті риси «Третього Риму» – у знову «злетілих» двоглавих орлах, у церемонії інаугурації президента, що все більше наближається до акту вінчання на царство, в усталюванні симфонії держави й церкви за старою цезарепапістською візантійською традицією [3]. Реалії сьогодення показують, що з плином часу релігійно-історіософська концепція остаточно політизувалася і, по суті, трансформувалася на офіційну геополітичну доктрину Кремля. Російська держава стала сприйматися її керманичами не тільки як охоронець «стародавнього благочестя», але і як законний опікун і захисник всіх православних християн.

Улітку 2009 році Патріарх Кирил заявив: «Я зрозумів, що з точки зору базових цінностей ми – один народ, любий роздумливий політик і в Росії, і в Україні не може ігнорувати цей факт» [12]. А вже 3 листопада 2009 року на відкриття III Асамблеї фонду «Русский мир» Патріарх Кирил представив свою знаменну промову про церковне бачення «Русского мира» та шляхи його розвитку і поширення, і тим самим увійшов до історії головним апологетом концепції.

У промові проголошувалася необхідність відновлення «Русского мира»: «Росія, Україна, Білорусь – це і є Свята Русь», – наголосив Патріарх Кирил: «Свята Русь – це не імперія, це не союз колишній або якийсь майбутній – це своєрідний «цивілізаційний простір» на теренах історичної Русі» [16].

Водночас Патріарх дає пояснення на те, що слід розуміти під поняттям загальний «цивілізаційний простір» «Русского мира»: «В основі Русского мира лежить православна віра, яку ми отримали в спільній Київській купелі хрещення» [16]. Отже, першою складовою основ-стовпів «Русского мира» – це російське православ'я. А, оскільки, за задумом Кирила, росіяни та українці є найближчими братами по православній вірі, то й ментально споріднені православ'ям.

Підґрунття для формування «Русского мира» патріарх Кирил знаходить в нібито спільних православних святинях та спільній церковній історії: «Для руської людини немислимо протиставляти «українського» рівноапостольного князя Володимира «російському» преподобному Сергію Радонезькому («російському» я, звичайно, маю на увазі в лапках), «російського» благовірного князя Олександра Невського «білоруській» преподобній Євфросинії Полоцькій, «молдавського» преподобного Паїсія Величковського «російському» святителю Ігнатію (Брянчанинову). Це виглядає просто як анекдот, як жарт. Все це святі Руської землі, тому

ми повинні зберегти єдність Руської Церкви, шанувати загальних святих, відвідувати святі місця Руського світу» [16].

Творчою ж основою «Русского мира» в Кирила «...є російська мова...» [16].

Наступною підставою «Русского мира», після спільних віри, мови та православних святинь з церковною історією, на тверде переконання патріарха Кирила, є спільне історичне коріння: «В результаті спільної творчості народів Русі і тих, хто складав з ними єдине ціле протягом століть, виник спосіб громадського проживання, який у всьому світі асоціюється з російською традицією. У наших народів присутня сильна свідомість безперервності і наступності російської державної суспільної традиції, починаючи з часу Київської Русі і закінчуючи нинішньою Росією, Україною, Білоруссю, Молдовою та іншими країнами історичного простору Русі. Наші предки разом будували і розвивали Русь, обороняли її від іноземних загарбників. Так було протягом існування нашої єдиної Вітчизни незалежно від панування політичної системи» [16].

Водночас Кирил підкреслює, що «Русский мир» – це той самий світ, який вийшов з нашої спільної купелі – Київської купелі Водохрещення», він «не означає «російський», тим більше це не світ Російської Федерації» [16]. Як бачимо, концепт «Русский мир» постає у розумінні Патріарха Кирила як наднаціональний геополітичний проект. Так звана нова пропозиція історіософії подальшого розвитку «православного народу», що в минулому столітті іменувався «радянським народом».

Московський міф повернення до «духовних скрепів», на практиці, фактично надає православ'ю державного статусу. А на даний час патріарх Кирил, по факту, є одним із керівників держави й благословляє «священну» війну на Сході України під егідою захисту православних християн. У знаменитому «зниклому листі» до патріарха Константинопольського Варфоломія від 14 серпня 2014 року, який був розміщений на офіційному сайті Московського патріархату наголошувалося: «Прошу Ваше Святейшество использовать все возможности, чтобы возвысит Ваш голос в защиту православных христиан востока Украины, которые в обстановке усугубляющегося насилия со стороны греко-католиков и раскольников живут в ежедневном страхе за себя и своих близких, опасаясь, что, если гонители возьмут власть, православные будут принуждаться к отказу от своей веры или подвергаться жестокой дискриминации» [13].

Аналогічні закиди звинувачень з боку РПЦ на адресу греко-католиків у розпалюванні громадянського конфлікту в Україні звучали і на Синоді єпископів у Ватикані. Однак, Ватикан чітко й однозначно підтримує Україну. Глава УГКЦ, прокоментувавши виступ представника РПЦ на Синоді єпископів Католицької Церкви в Римі, зазначив, що такі звинувачення зашкодили самій Російській Православній Церкві: «Ці три провокації в одному пакеті, які були скоєні на найвищому форумі

Католицької Церкви, зазнали абсолютне фіаско. Як прореагувало середовище? Крайньо негативно. До мене потім підходили представники усіх єпископських конференцій, висловлюючи велику солідарність нашої Церкви і Україні...я думаю, що митрополит Іларіон дуже зашкодив Православній Церкві тим виступом. І про цю шкоду мені особисто говорили представники Ватиканської курії» [13].

Зазначимо, що географічне розташування нашої країни між Азією і Європою та обставини, що історично склалися, сприяли тому, що Україна стала місцем перетину впливу двох християнських конфесій – православ'я і католицизму: «Тут у братерському діалозі зустрічаються ті, які черпають з джерел візантійської духовності, а також і ті, які живляться духовністю латинською» [3, с. 36]. Такі умови суттєво вплинули на всю історію України. Українська культура, ґрунтуючись в основному на православних звичаях та традиціях, увібрала в себе і деякі здобутки західноєвропейської культури, що проникали на українські землі завдячуючи католицизму. Саме симбіоз православ'я та католицизму породив формування УГКЦ.

Таким чином, на основі контекстуального аналізу представленого Російською православною церквою проекту «Русский мир», дана концепція акцентується не на церковно-містичному, а на геокультурному та геополітичному змісті. Більше того, ідеологія заявленого проекту Московським Патріархатом має імперіалістичне звучання, що суперечить духу Церкви. Як бачимо, заявлений проект «Русского мира» пропонує українцям уніфікацію власної багатовікової, самобутньої культури та мови в рамках фактичного підпорядкування культурно-політичним традиціям Москви.

Погодимось з думкою Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, що заявлений патріархом Кирилом «Русский мир» – це утворення нової імперії [8]. По суті, концепція «Русский мир», опираючись на ідеологічні терміни ХХ–ХХІ століть, є спробою трансформації середньовічної концепції «Москва – третій Рим» до реалій сучасності.

Посилання

1. Бердяев Н.А. Русская идея // Вопросы философии / Н. А. Бердяев. – М., 1990. – №1. – с. 77–144. 2. Бердяев Н. А. Русская идея // Вопросы философии / Н. А. Бердяев. – М., 1990. – №2. – с. 87-154. 3. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев – М.: Наука, 1990. – 224 с.
2. Виноградов В. Н. Греческий проект Екатерины II и Григория Потемкина <http://web.archive.org/web/20091216140052/www.rustrana.ru/article.php?nid=2282>
3. Візит добра і злагоди. Виступи та промови Президента України Леоніда Кучми і Глави держави Ватикан Папи Римського Іоанна

- Павла II під час візиту Святійшого Отця в Україну 23-27 червня 2001 року. – Л.: Світло і тінь, 2001. – 82 с.
4. Граф Сергей Семенович Уваров. Православие, Самодержавие, Народность // Самодержавная Русь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samoderzhavnaya.ru/pages/pravoslavie_samoderzhavie_narodnost
  5. Громов М. Н. Москва – «новосияющие Афины» // Практична філософія: Науковий журнал / М.Н. Громов. – К., 2002. – №2. – с. 112–118., с.115
  6. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації Дух і Літера [Електронний ресурс]. / Ф. Дворнік. – Київ, 2000. – 528 с. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/dvornik/dv18.htm>
  7. Дугин А. Москва: идея, доктрина, иероглиф [Електронний ресурс] / А. Дугин. – М.: Арктогея, 1997. Режим доступа к книге: <http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/98/254/43.html>
  8. Інтерв'ю зі Патріархом Філаретом // Буковина: електронна громадсько-політична газета. – 2012. – №40 [Електронний ресурс – <http://bukovyna.at.ua/>].
  9. Кісь Р. Фінал Третього Риму. (Російська місянська ідея на зламі тисячоліть). – Львів: Інститут народознавства НАН, 1998. – 746 с, с. 177]
  10. Кузык П. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах http://library.franko.lviv.ua/bibl/images/Vudanna_WEB_pdf/8Poza_serijam_u/5_Kuzyk-1.pdf].
  11. Москва. Святейший Патриарх Кирилл призвал Предстоятелей Поместных Церквей возвысить голос в защиту православных христиан востока Украины // офіційний сайт Української Православної Церкви – 2014. – 15 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoslavue.org.ua/2014/08/москва-святейший-патриарх-кирилл-при-3/>
  12. Патриарх Кирилл: «Русские и украинцы - один народ» // Неділя – 2009. – 24 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nedilya.at.ua/news/2009-08-24-9458
  13. Провокації митрополита Іларіона на Синоді єпископів у Ватикані зазнали невдачі // Католицький суспільно-релігійний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2014/10/124595>
  14. Послание Старца Филофея к Мисирю Мунехину о неблагоприятных днях и часах. [Електронний ресурс] Режим доступа к изданию: <http://old-ru.ru/07-20.html>
  15. Удальцова З. В. Византийская империя в раннем средневековье (IV–XII вв.) / З. В. Удальцова // История Европы: с древнейших времен до наших дней. – Т. 2: Средневековая Европа [ред. кол.: Е. В. Гутнова

(отв. ред.), З. В. Удальцова (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1992. – С. 85–111.,

16. Церковне бачення «Русского мира» [Інтерв'ю зі Святійшим Патріархом Кирилом]. // Фундаментальна бібліотека МДУ ім. М. В. Ломоносова. – 3 листопада 2009 року. – [Электронный ресурс. – <http://www.patriarchia.ru/db/text/927567.html>

Діана Чувашова (Київ)

УЯВЛЕННЯ ПРО НЕЧИСТУ СИЛУ В ПРАВОСЛАВ'І І КАТОЛИЦИЗМІ

В публікації розкривається феномен уявлень про нечисту силу в православ'ї та католицизмі. Аргументована необхідність розгляду явища як міждисциплінарний синтез робіт з релігієзнавства, філософії, теології, міфології, культурології, історії та етнопсихології. Розглядаються погляди західних фахівців та стан розробленості проблеми в Україні. Аналітичний огляд літератури з досліджуваної проблематики дозволив виділити структурні елементи демонології. Автором відмічена подібність уявлень про нечисту силу в православ'ї та католицизмі, що підтверджують висновки досліджень широковідомих фахівців.

Ключові слова: міфологія, язичництво, нечиста сила, відьма, диявол, сатана, католицизм, православ'я, екзорцизм, інквізиція, сектантство.

Diana Chuvashova

THE IDEA OF EVIL SPIRITS IN ORTHODOXY AND CATHOLICISM

This publication revealed the phenomenon of representations of evil spirits in Orthodoxy and Catholicism. The necessity of consideration of the phenomenon as an interdisciplinary synthesis of work on religion, philosophy, theology, mythology, culture, history and ethnic psychology. Consider the views of Western experts and the state of the problem in Ukraine. Analytical review of the literature on the problems investigated allowed to select the structural elements of demonology. The author noted the similarity of representations of evil spirits in Orthodoxy and Catholicism, confirming the conclusions of well-known experts.

Keywords: mythology, paganism, devil, witch, devil, satan, Catholicism, Orthodoxy, exorcism, the Inquisition, sectarianism.

Актуальність та дослідженість проблеми. Інформаційний простір сучасної України характеризується специфічним онтологічним статусом